

**Elşən  
Mirişli**Gəncə şəhəri,  
tarixçi

# Cami-ət təvaxirixin Oğuznaməsi

## Əvvəli tən sayımızda

### VII Kayı.

Kayı boyu, göründüyü kimi Fəzlullah Rəşidəddin Həmədaninin Cami-ət təvaxirixinin Oğuznaməsində siyahıda birinci yerdə durur. Bu siyahı oğuz boylarının islamiyyətdən əvvəlki dövrdəki siyasi və ictimai mövqeləri əsas tutularaq tərtib edildiyindən kayıların siyahıda birinci olması onların bu baxımlardan (siyasi və ictimai mövqə etibarilə) oğuzların ən mühüm və əsil boyu sayıldığını göstərir. Kayılar oğuz hökmdarları yetirən beş boyun başında zikr olunduğu kimi, yenə Rəşidəddinin "Oğuzların tarixi" fəsilində bir oğuz yabqu sülaləsinin də bu boya mənsub olduğu göstərilir. Şübhəsiz, kayılar oğuzların ən qədim, ən köklü və ən şərəfli boylarından biri idi.

Yenə həmin fəsilə yazıldığı kimi, müsəlman oğuz hökmdarı Əli xan dövründə Ceyhun sol sahilində yaşayan və döyüşə 40.000 atlı çıxaran oğuzların başçısı kayıdan Qorqud bəy idi. Elə o fəsilə Qorqud bəyin rəislik etdiyi və bu oğuz elatından çıxdığı söylənir.

Kayı adlı oymaqlara gəlincə, kayılar bu xüsusda da ən çox təçəkküllərə sahib olan iki boyarda (digərləri "Əfşardır.") biridir. Yer adlarında olduğu kimi oymaqlar xüsusunda da Kayı ilə Əfşarlar bir-biri ilə təm gəlirlər. Kayı oymaqları Əfşar, Bayat və digər bir çox boyun əksinə olaraq Yörükler arasında, yəni Anadolunun orta və qərb tərəflərində yaşayırlar. Kayı boyunun tamğası və totemi şahin (Akdoğan) idi. Boyun adının mənası möhkəm idi. Kayı boyu Osmanlı İmperatorluğunu (1299-1922) qurmuş bir boydur.

## Oğuzun Bağdad, Bəsrə və qonşu ölkələrə yürüşü.

Oğuz yay aylarını Bəhbək dağlarında və onun ətrafında keçirdikdən sonra, havaların sərinlədiyi vaxt Bağdad tərəfə yeridi. Bağdad əhli əvvəlcədən il olmuşdu. Oğuz Diyarbəkire çatanda, Bağdadın bütün görkəmli adamları onu qarşılamaq və qulluğunda olmaq üçün oraya gəldilər. Onlar Oğuzla birgə Bağdada döndülər.

Oğuz Bağdada gələndən sonra, orada bir aydan artıq qaldı. Bütün əyanlar onunla birgə idilər. Sonra şəhərdən çıxdı və istilər düşsənə qədər orada-qışlaqda qaldı. Havalər daha da qızandı, Kürdüstan dağlarına-yaylağa getdi. Payızda Bəsrəyə yeridi.

Bəsrə əhli, başqa vilayətlərin camaatı kimi tabe oldu (Oğuz), il oldu və vergi verməyə başladı. Buradan Oğuz Xuzistan tərəfə yönəldi və o ölkəni bütünlüklə il edib, özlərinə tabe etdilər. Onların hamısı vergi verməyi qərarlaşdılar. Buradan Lur dağlarından keçib İsfahana gəldi.

Onlar İsfahana yaxınlaşanda, onun əhalisi itaət yoluna gəlmədi, onun əhalisi itaət yoluna gəlmədi, müqavimət göstərdi, düşməncilik göstərib savaşa girdi. Heç bir vəchlə hasardan çölə çıxmırdılar.

Oğuz İsfahanın önünə on minlik qoşun yığıb əmr etdi: "Əgər İsfahanlılar qaladan çıxıb, döyüşə başlasalar, onda vuruşun!" Müəyyən vaxtdan sonra həmin on minlik qoşunun yerinə, digər bu cür dəstə göndərir və əvvəlki döyüşçüləri geri qaytarırdı. O biri döyüşçülər (eyni vaxtda) İsfahan vilayətini qarət edirdilər.

Oğuz bu vilayətdə üç il oldu və (bu müddətdə) onun döyüşçüləri bütün vilayəti qarət və talan etdilər. Üç ildən sonra Oğuzun bütün qoşunları İsfahanın qala qapılarının önünə yığıldı. Onlar üç gün, üç gecə İsfahan qoşunu ilə savaşıdılar. Bir gün qoşunun bir hissəsi, o biri gün başqa hissəsi savaşırdı. Bu minval ilə tam yeddi gün keçdi.

Bunun bir faydası olmayınca Oğuzun



bütün işlərinə rəhbərlik edən və Oğuzun bütün işlərinə rəhbərlik edən və Oğuzun etimadını qazanan Qara Sülük, atası Yuşi Xocanın yanına getdi. O, atasına dedi: "Biz çox böyük savaşlara girdik, ancaq hələ ki, İsfahaniyə alə bilməmişik. Bizə bu vəziyyətdə çıxış yolu göstər, nə edəcəyimiz haqda düşün".

Yuşi Xoca oğlundan bu vəziyyəti öyrəncə ona dedi: "Divarla vuruşmağınızdan bir fayda ola bilməz. Siz divara yaxınlaşdığınız vaxt, onlar bu vaxt sizin atlarınızı və adamlarınızı məhv edirlər. Söz yox ki, onların zərbələri daha kəsərlidir, bu səbəbdən sizin döyüşçülər gərəksiz olur, işə yaramırlar. Bu vəziyyətdən çıxış yolu belədir: qoy qoşunun bir hissəsi elə gizlənsin ki, İsfahanlıları onları görməsinlər. Qoy bu qoşunlar heç bir işə qarışmasınlar və heç bir kəs gizlənməmiş (pusquda duran) qoşun barədə bir şey bilməməlidir. Qoşunun o biri yarısı isə İsfahanın darvazası qarşısında yenidən döyüşə girsin. Əgər İsfahanlılar şəhərdən çıxmasalar, onların şəhər kənarındakı bağlarını talan edin. Sonra isə belə edin: qoy sizin ordu basılmış kimi geri çəkilib qaçmağa üz qoysun, onlar ordunu izləməyə başlayacaqlar. Şəhərdən xeyli uzaqlaşandan sonra, pusquda duran əsgərlər onlara arxadan hücum eləsinlər. Orada İsfahanlılar əzilib basılacaqlar və geri qaçaçaqlar. Ancaq onların şəhərə qaçıb gizlənmələrinə yol verməyin, hamısını qırın öldürün".

Qara Sülük Oğuzun yanına gəlib atasından öyrəndiyi çıxış yolunu ona danışdı. Bu tədbirlər Oğuzla əqlabətən uyğun göründü və onu qəbul etdi. Oğuzun oğulları qırx min əsgərlə pusquda durdu. 50 min əsgərə də Qara Sülüyn başçılığı ilə şəhər darvazasında savaşağı, ətrafı tarmar etməyi buyurdu. Oğuzla birgə şəhər darvazasına gələn bu əlli min

əsgər həm savaşırdı, həm də İsfahanlıların evlərini talan edirdilər. İsfahanlıların çox böyük dağıntılar etdiklərini və saylarının da əvvəlkinə görə xeyli azaldığını görüncə əsgərlərin bir hissəsinin qarət üçün başqa yere getdiklərini düşündülər. Bu gümanla şəhər darvazasını açıb şəhərdən çıxdılar. Qılınclarını siyirib Oğuz ordusu ilə döyüşə başladılar. Oğuz əsgərləri irəliləmədən düşündüyü kimi dağıldı və qaçmağa üz qoydu. Yavaş-yavaş olduqları yerdən uzaqlaşdı, şəhərdən xeyli aralandılar və onları arxaları ilə səhraya çəkdi.

Oğuzun oğulları qırx min əsgərlə Əzrail kimi arxadan onların üzünə düşdülər. Şəhər darvazasını kəsərək şəhərdən çıxanların birini də sağ buraxmadılar. Beləcə İsfahaniyə də aldılar.

İsfahaniyə uğurla aldıqdan sonra Oğuz oğullarından dördünə Fars və Kirman tərəflə yollanmağı və bu ölkələri tutmağı tapşırırdı.

## Oğuzun oğullarının Fars və Kirman tərəflərə göndərməsi.

Oğuz oğullarından dördünə Fars və Kirman tərəflərə getməyi və bu ölkələri tutmağı əmr etdi. Oğulları atalarının istəyinə görə bu ölkələrə yola düşdülər və öncə Kirmana girib orada savaşıdılar. Kirmani də İsfahaniyə aldıqları kimi aldılar. Uzun müddət savaşıdılar. Orada işlərinə bitirib Fars vilayətinə gəldilər və əvvəlcə Şirazi aldılar. Bir il qədər orada qalıb bu yerlərin alınması ilə məşğul oldular. Hər bir yeri tutduqdan sonra atalarına xəbər göndərib, bundan sonra nə edəcəklərini və camaatla necə davranacaqlarını soruşurlar.

Oğuz belə əmr etdi: "Madam ki, bu ölkə tezliklə alınmışdır və il olub itaət edirlər, onları qarət etməyin. Vergi qoyun üç illik vergiləri əlaqə geri dönün". Xəbər gətirən çatıb Oğuz

zun sözünü onlara yetirincə oğulları onun (Oğuzun) istəyinə görə vergi qoydular. Üç illik vergini alıb İsfahana, atalarının yanına döndülər. Sonrakı üç ilin vaxtı gəlincə yenə Kirmana və Farsa qoşun göndərib bu sayaq oranı tutdular. Onlar verginin miqdarını müəyyənləşdirib hər yere şixnə təyin etdilər.

## Oğuz bütün bu müddət ərzində İsfahanda qaldı.

Oğulları geri döndükdən sonra İraqi-Əcəmi tutmaq fikrinə düşdü və oralarda vəziyyəti öyrənmək üçün o tərəflərə elçilər göndərdi.

## Oğuzun İraqi-Əcəmə elçilər göndərməsi.

Oğuz adı çəkilən bu ölkələrə sahib olduqdan sonra İraqi-Əcəmi tutmaq istədi. Əvvəlcə iki yüz əsgər ayıraraq İraqa göndərdi. Bunlar o yerlərdən bilgi toplamaq, oraların hakimlərindən çəkinməli, oradakı qala və hasarlara diqqət etməli idilər. Oğuz onlara əmr etdi: "Bunlar içərisində əla biləcəkləri kiçik yerləri alın, ancaq böyük və istehkamlı yerlərə hücum etməyin". Bu iki yüz əsgər İraqi-Əcəmə (Cibal Azərbaycanı-Həmədan, Kum, Elburz, Tehran bölgəsi) yola düşdülər. Rey, Qəzvin, Həmədan və digər şəhərlərin əhalisinə Oğuz və onun ordusu haqda xəbər gəlib çatmışdı və onlarda Oğuzla qarşı bir sevgi oyanmışdı. Belə vəziyyətdə çıxış yolunu kimi Oğuzla qarşı bir itaət hissi oyanmışdı. Vəziyyətdən çıxış yolunu Oğuzla qarşı elçi göndərməkdə gördülər, çünki belə olmasa çoxlu insan qırılacaq və ölkə talan olacaqdı. Əvvəlcədən itaət kəmərinə bəllərinə bağlamaq, il olub Oğuzun hüzuruna gələrək ölkəsinin vergisini onunla qərarlaşmaq və vergini hər il (Oğuzun) xəzinəsinə yetirməyi lazım bildilər.

Belə qərara gəldilər ki, Oğuzla qulluq etmək şərəfinə çatmaq üçün onun yanına gəlsinlər, vergi qoyulduqdan sonra Oğuzun razılığını əlaqə ölkələrinə geri dönsünlər.

Onlar Oğuzun hüzuruna gələndə bahar idi. Oğuz artıq onların ölkələrinə yeriməyi qərar vermişdi və yürüşə hazır idi. Oğuzun hüzuruna gəldilər, dua etdilər, sonra istədiklərini bildirdilər. Oğuz onların könlərini aldı, vergi və başqa işlərini qərarlaşdırdı və geri göndərdi.

## Bundan sonra yaylamaq üçün Dəməvəndə yollandı.

Yolda belə bir hadisə baş verdi: yaşlı bir qadın hamilə olmuş və bir oğlan uşağı doğmuşdu. Ancaq yeməyə bir yarpaq belə olmadığından ac qalmışdı. Yemək olmadığından körpəsinə verəcəyi südü də yox idi və körpə ac idi. İki-üç gündən sonra təsadüfən bir qaçqal gördülər. Ağzında ovladığı qırqovulu aparırdı. Qadının əri qaçqala bir dəyənək vurdu, o da qırqovulu ağzından buraxıb qaçdı. Kişi onu alıb bişirdi, südlənib körpəni əmizdirə bilsin deyə qadına verdi. Bir neçə gündən sonra onlar Oğuzla çatdılar. Kişi Oğuzun hüzuruna gəlincə soruşdu: "Haradaydın, niyə yolda ordudan geri qaldın?".

Kişi qadınının yolda doğduğunu və buna görə geri qaldığını söylədi. Lakin Oğuz onun sözündən razı qalmadı və açıqlayıb dedi: qadının doğacaq deyə yolda ordudan geri qalmaq olurmu? Siz ki bu səbəbdən yolda geri qaldınız, onda burada qalın. Ona türkce "qal ac" dedi. Bu sözün mənası "ey qadın elə ac da qal" deməkdir. Oğuz ona belə dediyindən o da orada qalmışdır. Vaxtı ilə bu ad Xalac kimi dile yatmış və bu baxımdan Xalac qəbiləsindən olanlar bu kəsin övladları və törəmələridir.

Onandan sonra Oğuz Dəməvəndə gəlib bütün yayı orada qalmışdı. Payız gəlincə isə Mazandaran ətrafını tutmaq istəyi ilə o yanlara yeridi.